

Оқу процесінде құндылықтар тұрғысынан тарихи білімнің тәрбиелік әлеуетін арттыру негіздері

А. Архыматаева^{1*}, М. Алпысбес², М. Гөкче³

¹Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы
Астана, Қазақстан Республикасы

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан Республикасы

³С. Кочман атындағы Мугла Университеті, Мугла қ., Түркия
a.arhymataeva@uba.edu.kz

Аңдатпа. Оқу процесінде оқу пәнінің тәрбиелік мазмұнын құндылықтар негізінде интеграциялауға көп көңіл бөлінуде. Сондықтан қазіргі әлеуметтік-мәдени жағдайда ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды анықтаудың өзектілігі артып келеді. Құндылықтар мен оларды түсінуге назар аудару тарихтың бетбұрыс кезеңдерінде ерекше маңызға ие. Біздің қазіргі ұлттық құндылықтарға жүгіну білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың маңызды қағидаттарының бірі болуға тиіс. Тарих сабақтары арқылы білім алушыларға тәрбие беру мүмкіндіктерін әр педагог оқу процесінде басшылыққа алуы тиіс. Мақалада тарих сабақтарындағы тәрбие бағыттары: азаматтық-патриоттық тәрбие беру, жалпы мәдени және рухани құндылықтарды тәрбиелеу, тарих сабақтарындағы адамгершілік тәрбие, еңбек тәрбиесі эстетикалық тәрбие, құқық тәрбиесі өлкетану материалдарымен жұмыс негізінде тарих сабағының тәрбиелік міндеттерін анықтау негіздері қарастырылған. Тарих пәндері бойынша үлгілік оқу бағдарламалары мазмұнын жетілдіру бойынша құрылған жұмыс тобын құрайтын Қазақстан Республикасы өңірлеріндегі пән мұғалімдерімен сұхбат барысында оқу процесінде оқыту мақсаттары негізінде білім мазмұнының тәрбиелік әлеуетін көтерудегі мәселелер айқындалды. Мақалада зерделеу бойынша тарих сабақтарында құндылықтарды оқу мазмұнына кіріктіру, тарих сабақтарында құндылықтарды оқытуда қолданылатын әдістер, тарих сабақтарында құндылықты арттыру қозғалады.

Кілтті сөздер: тарихи білім, құндылықтар, тарих сабағы, құндылық білімі, ұлттық құндылықтар, рухани құндылықтар және тарихты оқыту бағдарламалары.

Қалай дәйексөз алуға болады :

Архыматаева, А., Алпысбес, М., Гөкче, М. Оқу процесінде құндылықтар тұрғысынан тарихи білімнің тәрбиелік әлеуетін арттыру негіздері [Мәтін] // «Білім» ғылыми-педагогикалық журналы. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2023. – №3. – Б. 77-87

Кіріспе

Қазіргі мектептің алдында білім алушыларға жақсы білім беріп қана қоймай, сонымен қатар өз Отанының лайықты азаматын тәрбиелеу міндеті тұр.

XXI ғасыр – білім мен біліктің дәуірі. Әр адам өзін үздіксіз жетілдіріп, жаңа кәсіп-

терді игеріп, үнемі заман ағымына бейімделу арқылы ғана бәсекелік қабілетін арттыра алады. Білім мен технология, жоғары еңбек өнімділігі ел дамуының басты қозғаушы күші болуға тиіс. Бұл туралы ұлы Абай: «Адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселермен озбақ. Онан басқа нәрсеменен оздым ғой демектің бәрі де – ақымақтық» деген [1].

Біздің еліміздің қазіргі білім беру саясаты, білім беру жүйесін жаңғырту жағдайында қазіргі қоғамның сын-қатерлері жаңа кәсіби міндеттер қояды. Басым бағыттардың бірі – тәрбие болып табылады. Бұл басымдық ең алдымен сабақта жүзеге асырылуы керек. Пәндерді оқыту білім алушылардың рухани-адамгершілік қасиеттері мен патриоттық сезімдерін қалыптастыруға, патриотизм мен азаматтық жауапкершілікті қалыптастыруға, ұлттық сана мен төзімділікті дамытуға, жалпы-адамзаттық құндылықтарды түсінуін нығайтуға, этносаралық мемлекет жағдайында қарым-қатынас жасай білуге бағытталуы тиіс. Әрине, сабақтың тәрбиелік мүмкіндіктері, ең алдымен, пәннің ерекшелігіне байланысты. Бұл тұрғыда тарих сабақтары өз елінің шынайы патриотын, адамзат жинаған мәдени-тарихи тәжірибенің зор маңызын түсінетін тұлғаны тәрбиелеуде бірқатар артықшылықтарға ие.

XX ғасыр басында Ұлт зиялысы Жүсіпбек Аймауытов адамның жан қуаттарының өсіп-жетілуінде тарих пәнінің алатын орнын былайша сипаттайды: «Осы заманғы ғылымның көбі тарихпен тікелей байланыста жатыр. Тұрмыс жүйесі, әлеумет заңы, заң, пәлсапа, әдебиет, мәдениет, өнер – бәрі тарихтан қозғайды. Әр ғылымның тарихы бар. Осы тарихтың бәрі – жалпы азамат тарихымен байланысты». «Тарихты оқып білу арқылы шәкірттерге қазіргі өмір мен өткен заманның байланыс заңдылықтарын ажырата білерлік сана туғызамыз», – дейді [2]

Қазіргі әлемнің құндылық бейнесін түсіну әлеуметтік білім берудің әлеуетін анықтайды. Гуманитарлық пәнді білу білім алушының санасында қоғамдағы өзара әрекеттесу мүмкіндігін қамтамасыз ететін белгілі бір құндылықтар жүйесінің қалыптасуын анықтайды. Осыған байланысты гуманитарлық білім тәрбиеден тыс берілуі мүмкін емес, кез-келген зерттелген құбылыстар, оқиғалар белгілі бір дәрежеде баланың жеке саласында танымдық және эмоционалды із қалдырады деп айтуға болады. Соңғы онжылдықтарда гуманитарлық білім беру саласында құндылық компоненттерін оның мазмұнына енгізуде белгілі бір тәжірибе

жинақталғанына қарамастан, сабақтың тәрбиелік мақсаттарын жүзеге асыру мұғалім үшін айтарлықтай қиындықтар туғызады.

Оқытудың жеке нәтижелеріне қойылатын талаптардың мазмұнын талдау олардың өзегі жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтар жүйесі екенін көрсетеді, олардың ішінде: адам, мәдениет, дәстүрлер, өмір, денсаулық, табиғат, Отан, борыш, жауапкершілік, отбасы, таным, еңбек, ғылым, толеранттылық, диалог, бейбітшілік, әлем, заң, шығармашылық, демократиялық құндылықтар айқын көрсетілген. Мектептегі тарихи білімнің тәрбиелік әлеуеті адамзаттың ғасырлық тәжірибесіне негізделген. Еңбек, әскери жеңістердің қуанышы, жеңілістердің қасіреті, адамдардың ғылыми, мәдени, жеке жетістіктері, жауапкершілік, міндет, моральдың, білімнің маңызы және тағы басқалар тарихты оқытудағы нақты мысалдар мен пайымдардың таусылмайтын көзі бола алады.

«Қазақстан қоғамының қазіргі сан-сапасы өте өзгерді. Қазір жаңа буын ғана емес, жаңа толқын келді, оның талаптары мен сұраныстары да басқа, мақсат-міндеттері де әлдеқайда айқын, ұмтылыстары да ерекше. Ең алғашқы кезеңнен тарихи сабақтастық тұрғысынан жаңғыртылуы тиіс ұлттық үлгідегі алаштық құндылықтар, оның аса маңызды сабақтары біздің өмірдің айналымына әлі толық түскен жоқ, пайдалы тәлімі әлі алынған жоқ» [3]. Шын мәнінде де оқыту, білім беру деп жүріп, жастардың тәрбиесінің ақсап жатқан тұстары өте көп, сол себепті тарихты оқыту барысында оқыту материалының тәрбиелік мақсатына ерекше мән беріліп, ол білім берумен тығыз, үйлесімді байланысып жатуы тиіс.

Материалдар мен әдістер

Сапалы зерттеу әдістерінің сипаттамалық әдісі қолданылды.

Зерттеу саласы Тарих пәндері бойынша үлгілік оқу бағдарламалары мазмұнын жетілдіру бойынша құрылған жұмыс то-

бын құрайтын Қазақстан Республикасы өңірлеріндегі пән мұғалімдерін құрайды.

Зерттеу деректері сұхбаттың жартылай құрылымдалған түрі арқылы жиналды. Сұхбат формасы арқылы жиналған мәліметтер мазмұнды талдау әдісімен талданып, алынған нәтижелер тікелей дәйексөзбен бірге айқындалды. Сұхбат барысында тарих пәні мұғалімдерінің оқу процесінде оқыту мақсаттары негізінде білім мазмұнының тәрбиелік әлеуетін көтерудегі мәселелер айқындалды. Бұл зерттеулер құндылықтар саласындағы білім беру, тарих сабақтарында құндылықтарды оқу мазмұнына кіріктіру, тарих сабақтарында құндылықтарды оқытуда қолданылатын әдістер, тарих сабақтарында құндылықты арттыру, құндылықтарды оқыту тұрғысынан тарих оқу пәндері бойынша оқу бағдарламасының сәйкестігі, тарих сабақтарында құндылықтарды оқытуда туындайтын проблемалық тақырыптар анықтамасына сәйкес түсіндірілді.

Жаһандық проблемалар жағдайында өскелең ұрпақтың білімі барлық ұлт пен мемлекеттер үшін өте маңызды. Бұл тұрғыда тарихи білім беру рухани құндылықтарды қалыптастыру процесіне тікелей қатысады. Осылайша тарих сабақтары білім алушыларға құндылықтарды үйретуде, қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Тарих сабақтарын тек білім мен дағдылар білім алушыларға берілетін сабақ ретінде қарастыруға болмайды. Тарихтағы басымдық-бұл сабақтарда құндылықты білім алушылардың бойына барынша сіңіру. Сонымен қатар, тарих сабақтары білім алушылардың сезімдерін ескереді. Тарих сабақтарында білім алушыларға үлкендерді құрметтеу, Отанға деген сүйіспеншілік, қоғам алдындағы міндеттерін орындау, Ұлтқа адалдық, өзіне деген сенімділік, толеранттылық, әділеттілік және тәуелсіздік сияқты құндылықтарды үйретуге болады. Бұл тұрғыда құнды білім берудегі тарих сабақтарының орнын білу маңызды. Осылайша, тарих білім алушылардың жеке басы мен мінезін қалыптастыруда маңызды рөл атқара алады.

Нәтижелер

Бүгінгі таңда тарих білім беру саласына ерекше міндет жүктеп отыр, оның негізінде рухани дүниесі бай жеке тұлғаны тәрбиелеп, елін құрметтейтін адал азаматтарды дайындау қағидасы тұр.

Рухани бай адам – ізгілік пен ақиқаттың гуманистік құндылықтарын бойына сіңіріп, бейнелейтін, өз халқының мәдениетін бойына сіңірген, өзі өмір сүріп жатқан әлемге сүйіспеншілікпен қарайтын азамат. Тарих білімі білім алушылардың рухани тәрбиесіне кең мүмкіндіктер береді.

Осылайша білімдегі тәрбие білім алушылардың бойында өз елінің болашағына деген жауапкершілік сезімін қалыптастырудың маңызды факторына айналады. Өз отандастарына деген мақтаныш сезімі, жалпы адами құндылықтарды түсіну және қабылдау, тарихи немесе саяси оқиғаға жеке көзқарас орнатуға мүмкіндіктер береді. Сонымен қатар, тарих сабақтары білім алушылардың айналасындағы әлемді көру, осы әлемдегі дұрыс бағытты көру, олардың рөлі мен миссиясын түсіну, өз қозғалысының мақсаттары мен мазмұнын дұрыс бағдарлау, құндылықтарға қатысты қажетті шешімдер қабылдау әдетін дамытады.

Оқу процесінде оқу пәнінің тәрбиелік мазмұнын құндылықтар негізінде интеграциялаға көп көңіл бөлінуде. Сондықтан қазіргі әлеуметтік-мәдени жағдайда ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды анықтаудың өзектілігі артып келеді. Құндылықтар мен оларды түсінуге назар аудару тарихтың бетбұрыс кезеңдерінде ерекше маңызға ие. Біздің қазіргі ұлттық құндылықтарға жүгіну білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың маңызды қағидаттарының бірі болуға тиіс.

Оқыту мен тәрбиелеудегі құндылыққа бағытталған тәсіл жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарды, адамның өмірі мен денсаулығын, жеке тұлғаның еркін дамуының басымдықтарын, патриотизмді, еңбекқорлықты, адам құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуге тәр-

биелеуді көздейді. Бұл тәсіл білім беру процесінің тәрбиелік әлеуетін арттыруға, оқыту мен тәрбиелеуді интеграциялауға, білім беру әдістемесін, мазмұны мен құрылымын жаңартуға бағытталған. Тарих сабақтары арқылы білім алушыларға тәрбие беру мүмкіндіктерін әр педагог оқу процесінде басшылыққа алуы тиіс [4].

Тарих қоғам мұрасының құндылықтарын көрсетеді. Тарих пен құндылықтар саласындағы білім арасында ерекше байланыс бар және екеуі де мұра құндылықтарына қатысты бір-бірін күшейтеді. Сапалы құнды білім алған білім алушылар қоғамның болашағын қалыптастырады және Жаңа Қазақстанның дамуына өз үлестерін қосады деп айтуға болады.

Тарих сабақтарында білім алушылар ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде тарихи оқиғалар мен процестерді, Отанының рухани байлығын көтерген адамдардың тағдырын бақылайды. Өткеннің кейіпкерлерімен диалогқа түсетін білім алушылар осы тарихи кейіпкерлермен ортақ нәрсе бар ма, олар қалай әрекет ету керектігін түсініп, қалай ерекшеленетіні туралы ой қалыптастырады. Сондықтан тарих сабақтарында: «бұл оқиғаларға сіздің көзқарасыңыз қандай? Мұндай жағдайларда сіз кімді қорғайсыз? Неге екенін түсіндіре аласыз ба? мазмұнындағы сұрақтар өте маңызды. Болған тарихи оқиғалар туралы осы сұрақтарға жауап бере отырып, білім алушылар жағдайды талдауды әдетке айналдырады, қатысушылардың жағдайы мен рөлін бағалауды үйренеді. Олар білім алушылардың оқиғаларға деген жеке көзқарасын қалыптастырады, бұл өзін-өзі растау тұрғысынан өте маңызды.

Рухани тәрбие – адам тәрбиесінің негізі, ал тарих білімінің жеке тұлғаның рухани тәрбиесі жүйесінде алатын орны зор. Тарихи мұраны танып-білу, одан өткен тәжірибелерін танып-білу, әртүрлі халықтар мен жеке адамдардың рухани тәжірибелерін зерделеп, өз өмірінде қолдану рухани мәдениетті қалыптастыруға қызмет етеді. Тарих сабағында мұғалім білім алушылардың бойында адамгершілік, имандылық, этникалық мәдениет

пен тұлғалық қасиеттерді қалыптастыра алады. Бұл үдерісте тарих пәнінің мұғалімі білім алушылардың өзіндік құндылықтарын негізінде, оларға бағыт-бағдар беруі керек.

Қазіргі балалар үшін жалпы құндылықтың мәні алуан түрлі. Қазір материалдық құндылықтарға рухани құндылықтармен салыстырғанда басымдық беріледі. Жаһандану үдерісіне енген білім алушы әлемдік трендтерге ұмтылады. Мәселен, шетел тілдерінде сөйлеу, заманауи жасөспірімінің имиджі, түрлі жанрдағы әуенді тыңдау т.б. Осындай жеткіншектер арасында танымал сәнге айналған трендке айналған құндылықтарға ұмтылған балаға ұлттық құндылықтарды бойына сіңіруде жалпы қоғам, ата-ана, педагогке қиындықтар туғызуы мүмкін. Сондықтан бұл мәселеден шығу үшін балаларымызды Отандық тарих пен мәдениеттің жарқын үлгілерін көрсете отырып, елге, туған жерге деген Зор мақтаныштарын қалыптастыра аламыз. Тәжірибе көрсеткенде шетелге барып білім алып жатқан жеткіншектер, елге келгенде кең байтақ жеріміздің қадірін ұғынатыны байқалады. Сондай-ақ, қазір алаш зиялыларымыз, мәдениет т.б. жайлы бірнеше Отандық кинофильмдер жарыққа шықты. Бір ғана «Досмұқасан» тобы жайлы түсірілген фильмді көре отырып, балалардың «Досмұқасан» тобының әндерін саябақтарда жаппай гитарамен шырқап отырғанының куәсі болдық. Осылайша ұлт мирасы болып табылатын ұлттық құндылықтарымызды маңызды сапаға көтере аламыз.

Біздің ойымызша, тарих мұғалімі білім алушылардың келесі қасиеттерін дамытуға ықпал етуі керек:

1. ұлттық бірегейлікті түсіну;
2. адамның тарихи өзгермелі екенін түсіндіру;
3. барлық тарихи кезеңдердің құндылығы мен ерекшелігі бар екенін түсіндіру.

Тарих пәнінің мұғалімі ең алдымен білім алушыға әр кезеңдегі адамдардың өзін-

дік мәні бойынша әртүрлі өркениеттердің құндылықтарын жасайтынын түсіндіруі керек. Бұл әр адамға тән қасиет. Жеке адамның құндылықтары осыған байланысты және әр кезеңге сәйкес болуы немесе болмауы да мүмкін. Тарих – біреу, оған берілген құндылық мыңдаған. Тарихпен бірге тәрбие білім алушылардың рухани-адамгершілік сапасының негізгі бөлігі болуы керек. Ол үшін мұғалім әр сабақта теориялық материалдың рухани аспектілеріне көңіл бөлуі керек. Білім алушылардың бойында рухани ойлауға деген ынта-жігерді қалыптастыру оңай емес, бірақ мұғалім жақсы нәтижеге жету үшін сабақ барысында тарихтағы рухани оқиғалар мен процестерге басымдық беру керек.

Тарих мақсаттарының бірі – білім алушыға өзі өмір сүретін әлеуметтік өмір туралы айту. Басқаша айтқанда, бұл білім алушының әлеуметтік өмірге бейімделуіне көмектесуі керек [5].

Өткен құндылықтарды және әртүрлі тарихи кезеңдерде өмір сүрген адамдардың рухани мәселелерін меңгерген білім алушылар өздерінің мінез-құлқы мен басқа адамдардың әрекеттерін бағалай бастайды, олардың белсенділік мотивтерін ажыратады, жеке ерекшеліктеріне назар аударады. Мұның бәрі рухани мұраттарды қалыптастыруға көмектеседі.

Рухани-адамгершілік тәрбиенің қайнар көзі ретінде халықтың ұлттық мұрасы мен мәдениетінің маңызы зор.

Жалпыланған рухани сипаттамаларға көптеген басқа рухани қасиеттер кіреді. Олар:

- 1) тәртіп және жауапкершілік;
- 2) қайырымдылық және мейірімділік;
- 3) әдеп пен моральдың көптеген ережелері, мысалы, еңбекқорлық, әділдік пен парасаттылық.

Рухани қарым-қатынастардың бірегейлігі рухани тәрбиеге ерекше мән беру болып табылады. Рухани қатынастар

кең мағынада адамға деген көзқарасты, жеке тұлғаның барлық қоғамдық қатынастарын: саяси, құқықтық, эстетикалық, ғылыми, экологиялық және қоғам өмірінің басқа да әлеуметтік салаларын көрсетеді. Әлеуметтік мәдениеттің дамуы өмірдің барлық салаларына және адамдармен қарым-қатынасқа әсерін көрсетеді. Сондай-ақ адам бойындағы әлеуметтік сипаттардың дамуына, адамның іс-әрекетін кеңінен түсінуге, қоғамға белсенді қызмет етуге, гуманистік мұраттарға, қимыл-қозғалыстарды қоғамдық құндылықтармен үйлестіруге әсер етеді.

Рухани тәрбие құралдарына мыналар жатады:

- 1) білім;
- 2) мұғалімнің жеке тұлғасы;
- 3) сендіру;
- 4) білім алушылармен қарым-қатынас жасау қабілеті (педагогикалық тәсіл);
- 5) ескерту, мадақтау және жазалау әдістері [9].

Көрсетілген әдістерді қолдану білім алушылардың білім туралы түсінігіне, гуманистік мұраттарға және қозғалыстардың әлеуметтік құндылықтармен үйлесуіне әсер етті. Нәтижесінде қоғамға, белсенді қызметке дайын ұрпақ өседі. Білім алушының рухани-адамгершілік аясы мұғалімнен аса ұқыпты және тактикалық іс-әрекетті талап етеді. Білім алушының психикалық денсаулығы көп жағдайда осыған байланысты. Осы маңызды мәселеге көптеген ғалымдар мен зерттеушілердің назары білім алушыларды тәрбиелеудің әдістері мен механизмдерін зерттеуге бағытталған.

Тарих сабағында білім алушыларға қажет мінез-құлық дәстүрлі, бірақ сонымен бірге демократиялық құрылымға сәйкес бүгінгі күннің қажеттіліктеріне сай қалыптасуы керек.

Тарих сабақтарында патриотизмге тәрбиелеу, Отанға деген риясыз сүйіспен-

шілікті ояту рухани білім беру жүйесінде маңызды орын алады. Ел тарихын тәрбиелеуде білім алушылардың өз елінің ерлік беттерінің көрнекті тұлғаларымен кездесуінің маңызы зор және патриоттық сезімді терең оятуда әсерлі. Тарихшы мұғалімдердің пікірін талдау барысында сабақ барысында мұғалімдер тарихтағы әрбір кезеңнің қол жеткен табыстары мен қиындықтары, кедергілер мен кемшіліктерінің себеп-салдарын тарихи шындық тұрғысынан көрсету, тәуелсіздік үшін идеялық күресті, оның белсенді қайраткерлерін толығырақ баяндап отыру негізінде оқыту тиімділігін арттыруға барынша ден қоюды атап өтеді. Сондай-ақ, фокус-топтардағы сұхбат нәтижесінде пән мұғалімдерінің маңызды оқиғалар, тарихи тұлғалар, мәдениет жетістіктері туралы қысқаша хабарламалар дайындауда білім алушылардың әртүрлі ақпарат көздерін АКТ қолдануда белсенділік танытатынын мәлімдейді. Осылайша, оқу материалы негізінде мұғалім халықтардың, кезеңдердің, тұлғалардың рухани тәжірибесінің құндылықтарын көрсету арқылы білім алушыға тарих сабағында өзін тарихи рөлде көруге мүмкіндік беру оның өзін-өзі тәрбиелеуіне және материалды жақсы түсінуіне әсер етеді.

Тарихи тұлғалардың қызметі туралы сабақтарда, мысалы, «Қайырымдылық мақсатын көздеген, бірақ реформалары ел ішінде дүрбелең тудырған тарихи тұлға туралы не айта аласыз?», «Қызметі оң нәтиже берген, бірақ оған қатыгездікпен қол жеткізген тарихи тұлға туралы пікіріңіз қандай?» осындай сұрақтарды шешу өте оң нәтиже береді. Білім алушылар осы сұрақтарға әртүрлі жауап беру арқылы рухани құндылықтарын дамытады, өткен дәуірлердегі адамдардың іс-әрекеттерінің тарихи шарттылығы мен уәждемесін түсіну арқылы өткенге, мәдени және тарихи мұраға құрмет көрсетеді.

Тарихи білім беру процесінде мұғалім мен ата-ана руханиятының үлгісі әдебиетпен және басқа пәндермен толықтырылып, жас ұрпақтың дұрыс рухани мұраттарын қалыптастыруға көмектеседі.

Тарих сабағында адамгершілік құн-

дылықтардың келесі кезеңдерін қарастыру ұсынылады:

- 1) аксиология – білім алушылардың жоғары құндылықтарға үндеу;
- 2) гносеология – білім алушыларды жоғары құндылықтарды бағалау процесіне тарту;
- 3) танымдық – білім алушылардың жоғары құндылықтар тұрғысынан өзін және өз мүмкіндіктерін жүзеге асыруы.
- 4) бағдар – адамның дүниеге, басқаларға, өзіне деген көзқарасын анықтайтын рухани өзегін анықтау;
- 5) нәтиже – адамның «Мен» құрылымын орнату механизмі

Рухани тәрбие алуан түрлі болуы керек, соның бірі – ұстаздың өз тұлғасымен тәрбиелеуі. Яғни, білім алушы үшін мұғалім асқақ тәрбие мен жоғары құндылықтың жарқын көрінісі болуы көңіл құптарлық. Тарих сабағында білім алушыларды тарихпен тәрбиелеуді ұстану ұсынылады. Білім алушылар тарихтың ең алдымен соқыр болмауға, саясаткерлердің қолындағы ойыншық болмауға үйрететінін түсінуі керек.

Талқылаулар

Тарих пәндері білім алушылардың бойында рухани құндылықтарды қалыптастыруға ықпал етуі керек:

- білім алушылардың өз елінің болашағы үшін жауапкершілік сезімін қалыптастыру;
- туған жерге деген сүйіспеншілік пен мақтаныш сезімін тудыру;
- білім алушылардың рухани құндылықтарын түсінуіне және қабылдауына жағдай жасау;
- білім алушыларда тарихи және саяси оқиғалармен жеке қарым-қатынасты қалыптастыру.

Болашақ ұрпақты «ақылды» және «жақсы» адамдар ретінде тәрбиелеу барлық қоғамдардың білім беру жүйелерінің негізгі мақсаты болып табылады. Тіпті білім беру жүйесі де осы екі мақсатқа негізделген.

Тарихшы-мұғалімнің міндеті – оқыту арқылы рухани қасиеттердің қалыптасуына ықпал ету, олардың рухани дамуына ықпал ету, тарихи фактілерді бағалай білу, оларды басшылыққа алу, білім алушыларға өз құндылықтарын күшпен таңудан тартынбау. Тарихи материалға сүйене отырып, мұғалім тарихи тұлғаға, адамға тән жағымды қасиеттерді бөліп көрсетуі керек, рухани құндылықтардың мазмұнын ашуы керек, сонымен бірге тарихтың жағымсыз тәжірибелерін жоққа шығармауы керек.

Тарихты оқыту басқа адамдарға деген құрметті, азаматтықты тәрбиелейді, олардың моральдық құндылықтарын қорғайды және дамытады, адамдарды тәрбиелейді.

Тарих сабағының себептері қарастырылған кезде, әдетте адамның өткенді тану, өткенді тану, өткеннен сабақ алу арқылы болашақты анықтау қабілеті сияқты себептерді тізімдеуге болады.

Тарих өткені мен бүгінгі күн сабақтастығы десек, құндылықтарды жас ұрпақ санасына жарқын бейнеде қалыптастырудағы тарих сабақтарының алатын орны бөлек. Себебі, тарих өткенінен құндылықтардың (ақиқат, бейбітшілік, махаббат, сүйіспеншілік, қайырымдылық, мейірімділік, тәуелсіздік, бостандық т.б.) пісіп, жетіліп, қанша жылдар мен ғасырларды артқа салса да өз мәні мен құнын жоғалтпай біздің кезеңімізге дейін жетіп отыруына көз жеткізе отырып, оны шынайы, абсолютті құндылық ретінде танып, қабылдауына қол жеткізіледі. Мәселе – оны өз деңгейінде түсіндіріп, көз жеткіздіріп, беру үрдісінде болып отыр. Осылай тарих сабақтары арқылы баланың құндылықты түсініп, қабылдауы жүзеге асады. Бала сабақ барысында құндылыққа бағдарланады, оқу процесінде мұндай іс-әрекеттің көрінісі білім алушының бағалау

пікірлері, рефлексия және қажет болған жағдайда өз іс-әрекеттерін тиісті түзету, өз өмірінің уақытша болашағын құру болуы мүмкін. Құрылымдық тұрғыдан құндылық қатынасы келесі компоненттер арқылы ұсынылуы мүмкін: білімдік (құндылық туралы білім), эмоционалды (жағымды эмоционалды қатынас), мәнділік (құндылықтың жеке мағынасын түсіну) және іс-әрекеттік. Құндылық қатынастарын қалыптастыру – бұл барлық белгіленген компоненттердің біртіндеп қалыптасуымен байланысты күрделі, ұзақ процесс. Құндылық қатынастарының білімі мен эмоционалды компоненттерін қалыптастыру тарих курсымен көбірек байланысты, ол білім алушының жарқын эмоционалды тәжірибесін тудыратын, білімнің, жауапкершіліктің, төзімділіктің, парыздың, отбасылық құндылықтардың және т.б. маңыздылығын көрсете алатын өткеннің тірі мысалдары мен әңгімелеріне толы [10].

Құндылық қатынастарын қалыптастыру құралдары әртүрлі болуы мүмкін, олардың таңдауы белгілі бір сабақтың мақсаты мен мазмұнымен, құндылық қатынастарының құрылымымен және оны қалыптастыру кезеңдерімен, мектеп білім алушыларының жасымен, олардың жеке мүмкіндіктерімен, мұғалімнің дайындығы мен педагогикалық стилінің ерекшеліктерімен анықталады. Тиімді әдістемелік құралдардың ішінде оқу міндеттерін, құжаттармен, көркем және публицистикалық мәтіндермен жұмыс істеуді, мұғалімнің жарқын сөзін, оқуда аудио және бейне материалдарды пайдалануды, көрнекілікті, эссе жазуды, пікірталастар өткізуді, жобалық қызметті және т.б. атауға болады.

Тарихи оқиғаларды балалар эмоционалды түрде қабылдап, түсінуі тиіс. Мысалы, көздерін жұмып елестету: «Ашаршылық дегенде көз алдарыңа қандай суреттер елес береді? Адамдардың түрінен нені көре аласыздар? Қандай сезімде болдыңыз?», бұл арқылы балалар сол жайттарды «жүрек көздерінен» өткізіп, сол тарихи дәуірдің визуалды куәгерлері болады. Ал бұл деген балаға оң әсер етудің, дұрыс көзқарас қалыптастырудың,

оң баға беруге ықпал етудің жолы. Өткен фактілерді тарихи бейнелерде қабылдау қабілетін дамыту білім алушылардың эмоционалды саласының дамуына ықпал етеді. Жарқын бейнелік презентация, бай көрнекі материал, музыкалық сүйемелдеу, әдеби шығармалар, фотосуреттер мен кино құжаттары, тарихи көздер, кинофильмдерден, мультимедиядан үзінділер, Интернет-ресурстар маңызды тарихи фактілерді тиісті қабылдауға жағдай жасайды, білім алушылардың жанашырлығын, фактілерге және өткеннің тарихи қайраткерлеріне деген жеке көзқарасын анықтауға деген ұмтылысын тудырады. Мектеп білім алушыларынан күрделі, қарама-қайшылықты құбылыстарды талдауды, олардың ұстанымдары мен басқа пікірлермен сындарлы өзара әрекеттесу дағдыларын анықтауды талап ететін проблемалық жағдайларды жасау қажет. Мұғалім білім алушыларды нақты таңдау жағдайына қойса, сонда олар өздері таңдағанын түсінеді, әр тараптың ұстанымын түсінеді. Бұл жағдайда кез-келген көзқарасты таңдауға және қорғауға емес, қарама-қайшылықты шешуге және кейіннен жауапты өзін-өзі анықтауға баса назар аударылады.

Қорытынды

Қазіргі қоғамда балалар мен жастарды тәрбиелеу саяси және экономикалық реформа жағдайында жүзеге асырылады, оның барысында жас ұрпақтың әлеуметтік-мәдени өмірі айтарлықтай өзгерді. Бұл өскелең ұрпақтың бойында жоғары адамгершілік, моральдық-этикалық және эстетикалық қасиеттерді қалыптастыру қажеттілігін болжайды, олардың арасында патриотизм мен азаматтықтың маңызы ерекше. Қоғам тыныс-тіршілігінің барлық салаларын одан әрі позитивті қайта құру процесі рухани қағидаттарды жаңартуды, біздің тарихи құндылықтарымызды, Отанымыздың батырлық өткенін, жоғары өзін-өзі тәрбиелеуді, халықтың еркі мен азаматтық батылдығын терең білуді талап етеді. Әлемдік мәдениет және өнер ескерткіштерімен танысу - білім алушыларда жалпы мәдениет пен рухани құн-

дылықтарды тәрбиелеу үшін құнарлы негіз болып табылады. Бүгінгі таңда тарихи білім берудің басты міндеттерінің бірі – болып жатқан оқиғалар мен фактілерді объективті баяндау ғана емес, мектеп білім алушыларының өз Отанына деген сүйіспеншілік сезімін, мәдени жетістіктердің мақтанышын тәрбиелеу, жоғары азаматтық пен Отан алдындағы парызын сезіну. Қазіргі жастарда патриотизм, ұлттық құндылықтарға құрмет сезімін тәрбиелеу, Отанға деген сүйіспеншілікті нығайту, оның күші, ар-намысы мен тәуелсіздігі үшін жауапкершілік сезімін қалыптастыру үшін жасөспірімдермен жұмыс істеу тәсілдері мен әдістерін өзгерту қажет. XXI ғасырдың түлегі компьютерлер әлемінде, халықаралық ақпараттық қоғамда өмір сүреді және ақпараттық технологияларды қолдана білу оның өмірлік жетістігін анықтайды. Көптеген білім алушылар өз өмірлерін интернет желісін күнделікті пайдаланусыз елестете алмайды, оны оқу үшін де, қарым-қатынас үшін де, өздерін қызықтыратын ақпаратты іздеу үшін де пайдаланады. Олардың интернеттегі қызметін жас ұрпаққа үлкен әсер ететін әдістер мен құралдарға жүгініп, дұрыс жолға бағыттау өте маңызды. Компьютерлік технологиялар бүгінде барлық азаматтық-патриоттық жұмыстарды заманауи деңгейде жүргізуге көмектеседі.

Пән мұғалімдерімен алынған сұхбаттар нәтижесі көрсеткендей, білім алушыларды рухани жалпыадамзаттық құндылықтармен таныстыру инновациялық педагогикалық тәжірибені жалпылау негізінде мектеп білім алушыларын рухани жалпыадамзаттық құндылықтармен таныстыру әдістемесінің ерекшеліктерін негіздеу арқылы жүзеге асырылатыны айқындалды. Тарих арқылы әлемді рухани-практикалық игеру барысында адам болмысты өз құндылықтары арқылы қарастырады. Адамның әлемге қатынасының ерекшелігі: ол өзін және өзге адамдарды, тарихи оқиғаларды, қоршаған дүниедегі заттарды, құбылыстарды, процестерді махаббат, мейірімділік, әділеттілік, сұлулық, маңыздылық пайдалылық және т.б. тұрғысынан бағалап, құндылықтар арқылы қарастырумен сипатталады.

Құндылықтар әлемі – адамның рухани әрекетінің саласы, тұлғаның рухани байлығының өлшемін білдіреді, оның адамгершілік санасының, басымдылықтарының саласы, тұлға мәдениеті оның жалпыадамзаттық құндылықтарының негізінде көрінеді. Адам өмірінің өзегі-құндылықтар, ал басқа мақсаттар оған жеткізетін баспалдақтар ғана, осы қағидаға сүйенсек, қоғамның жаңару кезіндегі жаңаша көзқарастардың бірі – құндылық бағдар. Құндылыққа бағытталу- жеке тұлғаның құндылықтар жайлы білімді меңгеруі, танып-білуі нәтижесінде сол құндылықтарға қатысты қасиеттерді өз бойына жинақтау үрдісі. Рухани абсолютті құндылықтар арқылы оқыту жас ұрпақтың ізгілікті қасиеттерін ашуға, оның рухани дамуына ықпал етеді, себебі абсолютті құндылықтар тарих таразысынан өткен, уақытқа бағынбайтын, өзгермейтін, бүкіл адамзат үшін маңызы зор мәңгілік құндылықтар.

Ж. Аймауытов адам баласының мәдениет тарихынан өнердің көрнекті орын алып келгенін, өнерсіз қоғамның дамуы, рухани байлықтың молаюы мүмкін емес екендігіне тоқталып, ұлт мектептерінде әуелі кескін өнері мен әуез өнерін, яғни сурет салу, ән-күй өнерін үйретуге негіз салу керектігін, әрбір баланың өнерге деген ынтасын қозғап, өнерпаздық қабілетін тәрбиелеудің қажеттігін баса айтады. Әрбір мұғалім, сабақ беру процесінде қызықты мағлұматтармен балаларды шабыттандырып, олардың ынта-ықыласын, зейін-зердесін білімді меңгеруге бағыштауы керек дей келіп, жекелеме оқу әдістерінің тиімділігін нақтылы мысалдар келтіре отырып сөз етеді.

3. **Алпысбес, М.** Сыздарлы әрі бағдарлы мақала туралы келелі ой [Электронды ресурс] // «Білім ел» Республикалық білім беру қоғамдық-саяси газеті. URL: <https://bilimdinews.kz/?p=132377> (қаралған күні: 15.08.2023)
4. «2023-2024 оқу жылында Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарындағы оқу-тәрбие процесінің ерекшеліктері туралы» әдістемелік нұсқау хат. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2023. – 10 б.
5. **Гökçe, M., & Işıık, H.** (2011). Orta Asya Türk tarihi konularının öğretiminde karşılaşılan sorunlar üzerine bir değerlendirme. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 6(4), 563-592.
6. «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 726 қаулысы [Электронды ресурс] // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000726> (қаралған күні: 01.09.2023)
7. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығы [Электронды ресурс] // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031> (қаралған күні: 05.09.2023)
8. Жалпы білім беру ұйымдарына арналған жалпы білім беретін пәндердің, таңдау курстарының және факультативтердің үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2013 жылғы 03 сәуірдегі № 115 Бұйрығы [Электронды ресурс] // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1300008424> (қаралған күні: 02.09.2023)
9. **Смыслов, С. В.** О некоторых методах раскрытия воспитательного потенциала уроков истории и обществознания [Текст] // Universum: психология и образование. – 2020. – №3 (69). – С. 15-18.
10. **Kadrimbetova, N., Mutali, A., & Kupayeva, A.** (2021). Setting Targets For The Preservation Of The Historical And Cultural Heritage Of Kazakhstan. Review of International Geographical Education Online, 11(5), 4978-4990. DOI: 10.48047/rigeo.11.05.373

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. **Тоқаев, Қ.** Тәуелсіздік бәрінен қымбат [Электронды ресурс] // Егемен Қазақстан газеті. URL: https://egemen.kz/article/260146-tauelsizdik-bارينen-qymbat?fbclid=IwAR0COqzLes8bbYL2htZkwOZbGks9jhq3WArIjH7x50AFB_3MuQiOFSbUt5s (қаралған күні: 05.08.2023)
2. **Аймауытов, Ж.** Психология [Мәтін]. – Алматы: Рауан. – 1995. – 312 б.

References

1. **Toqayev, Q.** Táyelsizdik bárinen qymbat [Independence is more precious than anything] [Elektronnyy resurs] // Egemen Qazaqstan gazeti. URL: https://egemen.kz/article/260146-tauelsizdik-bارينen-qymbat?fbclid=IwAR0COqzLes8bbYL2htZkwOZbGks9jhq3WArIjH7x50AFB_3MuQiOFSbUt5s (qaralǵan kúni: 05.08.2023)

2. **Aimaýytov, J.** Psihologiya [Psychology] [Mátin]. – Almaty: Raýan. – 1995. – 312 b.
3. **Alpysbes, M.** Syndarly ári baǵdarly maqala týraly keleli oı [A good idea of a constructive and oriented article] [Elektrondy resýrs] // «Bilim el» Respýblikalyq bilim berý qoǵamdyq-saiası gazeti. URL: <https://bilimdinews.kz/?p=132377> (qaralǵan kúni: 15.08.2023)
4. «2023-2024 oqý jylynda Qazaqstan Respýblikasynyń orta bilim berý uymdaryndaǵy oqý-tárbie protsesiniń erekshelikleri týraly» ádistemelik nusqaý hat [Letter of methodological guidance “on the peculiarities of the educational process in secondary education organizations of the Republic of Kazakhstan in the 2023-2024 academic year”]. – Astana: Y. Altynsarın atyndaǵy UBA, 2023. – 10 b.
5. **Gökçe, M., & Işık, H.** (2011). Orta Asya Türk tarihi konularının öğretiminde karşılaşılan sorunlar üzerine bir değerlendirme. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 6(4), 563-592.
6. «Bilimdi ult» sapaly bilim berý» ulttyq jobasyn bekity týraly Qazaqstan Respýblikasy Úkimetiniń 2021 jylǵy 12 qazandaǵy № 726 qaýlysy [Elektrondy resýrs] [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 12, 2021 No. 726 on approval of the national project “quality education” educated nation”] // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000726> (qaralǵan kúni: 01.09.2023)
7. Mektepke deingi tárbie men oqytýdyń, bastaýysh, negizgi orta, jalpy orta, tehnikalıq jáne kásiptik, orta bilimnen keingi bilim berýdiń memlekettik jalpyǵa mindetti standarttaryn bekity týraly Qazaqstan Respýblikasy Oqý-aǵartý ministriniń 2022 jylǵy 3 tamyzdaǵy № 348 buıryǵy [Order of the Minister of Education of the Republic of Kazakhstan dated August 3, 2022 No. 348 on approval of State mandatory standards of preschool education and training, primary, basic secondary, general secondary, technical and professional, post-secondary education] [Elektrondy resýrs] // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031> (qaralǵan kúni: 05.09.2023)
8. Jalpy bilim berý uymdaryna arnalǵan jalpy bilim beretin pánderdiń, tańdaý kýrstarynyń jáne fakýltativterdiń úlgilik oqý baǵdarlamalaryn bekity týraly Qazaqstan Respýblikasy Bilim jáne ǵylym ministriniń 2013 jylǵy 03 sáýirdegi № 115 Buıryǵy [Order of the Minister of Education and science of the Republic of Kazakhstan dated April 03, 2013 No. 115 on approval of standard curricula of general education disciplines, elective courses and electives for general education organizations] [Elektrondy resýrs] // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1300008424> (qaralǵan kúni: 02.09.2023)
9. **Smyslov, S. V.** O nekotoryh metodah raskrytiya vospitatel'nogo potentsiala urokov istorii i obshchestvoznaniya [About some methods of revealing the educational potential of history and social studies lessons] [Tekst] // Universum: psihologiya i obrazovanie. – 2020. – №3 (69). – S. 15-18.
10. **Kadrimbetova, N., Mutali, A., & Kupayeva, A.** (2021). Setting Targets For The Preservation Of The Historical And Cultural Heritage Of Kazakhstan. Review of International Geographical Education Online, 11(5), 4978-4990. DOI: 10.48047/rigeo.11.05.373

Основы повышения воспитательного потенциала исторического знания с точки зрения ценностей в учебном процессе

А.Архыматаева^{1*}, М. Алпысбес², М. Гокче³

¹Национальная академия образования имени И. Алтынсарина
Астана, Казахстан

²Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева,
г.Астана, Казахстан

³Университет Мугла им. С. Кочман, г. Мугла, Турция

Аннотация. В учебном процессе большое внимание уделяется интеграции воспитательного содержания учебных предметов на основе ценностей. Поэтому актуальность определения национальных и общечеловеческих ценностей в современных социокультурных условиях возрастает. Особое значение в поворотные моменты истории имеет сосредоточение внимания на ценностях и их понимании. Обращение к нашим современным национальным ценностям должно стать одним из важнейших принципов государственной политики в области образования. Возможности воспитания обучающихся через уроки истории должен руководствоваться каждым педагогом в учебном процессе. В статье рассмотрены

направления воспитания на уроках истории: гражданско-патриотическое воспитание, воспитание общекультурных и духовных ценностей, нравственное воспитание на уроках истории, трудовое воспитание эстетическое воспитание, правовое воспитание основы определения воспитательных задач урока истории на основе работы с краеведческим материалом. В ходе беседы с учителями-предметниками регионов Республики Казахстан, составляющими рабочую группу по совершенствованию содержания типовых учебных программ по предметам истории, были выявлены проблемы повышения воспитательного потенциала содержания образования на основе целей обучения в учебном процессе. В статье затрагивается интеграция ценностей в содержание чтения на уроках истории по изучению, методы, используемые при изучении ценностей на уроках истории, повышение ценности на уроках истории.

 Ключевые слова: историческое образование, ценности, уроки истории, ценностное образование, национальные ценности, духовные ценности и программы преподавания истории

Fundamentals of increasing the educational potential of historical knowledge in terms of values in the educational process

A. Arkhymatayeva^{1*}, M. Alpysbes², M. Gokce³

¹National Academy of Education named after Y. Altynsarin
Astana, Republic of Kazakhstan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan

³S. Kochman Mugla University, Mugla, Turkey

 Abstract. In the educational process, much attention is paid to the integration of the educational content of the educational subject on the basis of values. Therefore, in modern socio-cultural conditions, the relevance of the definition of national and universal values is growing. Attention to values and their understanding is of particular importance in the turning points of history. Addressing our current national values should become one of the most important principles of state policy in the field of Education. Each teacher should be guided by the educational opportunities of students through history lessons. The article discusses the directions of education in history lessons, such as civil and patriotic education, education of general cultural and spiritual values, moral education in history lessons, labor Education aesthetic education, law education, which are the basics of determining the educational tasks of history lessons on the basis of work with local history materials. During the interview with subject teachers in the regions of the Republic of Kazakhstan, who have formed a working group to improve the content of standard educational programs in history, issues of increasing the educational potential of the content of Education based on the goals of training in the educational post were identified. The article discusses the integration of values in the content of education in history lessons, methods used in teaching values in history lessons, increasing value in history lessons.

 Keywords: History Education, Spiritual Values, History Lesson, Value Education, National Values.

Материал баспаға 06.09.2023 ж. келіп түсті.